

ПРОБЛЕМИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ

Головна увага зосереджена на визначенні положення концепції критичного мислення у сфері сучасного знання, дослідження якого приводить до висновку, що концепція критичного мислення розвивається у декількох напрямках: як метод досягнення істинного знання та як навчальна дисципліна.

Ключові поняття: критичне мислення, логіка, критерії мислення, процедура прийняття рішення, освіта.

Становлення критичного мислення як концепції пройшло довгий шлях у розрізі історії логіко-філософської думки. Від Античності і до нашого часу, виникало питання щодо ідентифікації положення концепції критичного мислення у сфері науки та знання. Термін "критичне мислення" був запроваджений засновником критичного раціоналізму К. Поппером і став ключовим в його філософії. Згідно із його вченням, будь-який живий організм діє як той, що вирішує проблеми. Враховуючи вплив навколишнього середовища, яке впливає на підтвердження чи заперечення гіпотез, які розглядаються цим живим організмом. Як наслідок, не лише живий організм, але й знання, яким він володіє та яке зберігає, також має схильність до природної адаптації у навколишньому середовищі. Якщо перед організмом постає проблема – вона природно породжує спроби її вирішення за допомогою генерації та висунення пробних теорій. Пробні теорії піддаються критичній перевірці з метою усунення помилок. Як підкреслював К. Поппер, усі живі організми, надзвичайно активні в отриманні знання. У придбанні знання організми, можливо, навіть більш активні, ніж у придбанні їжі.

Але проблема постає у тому, що ідеального джерела знання, яке можна було б знайти і на цьому зупинитись, не існує. Усі існуючі джерела здатні привести до помилок. Через існування такої ймовірності К. Поппер пропонує взагалі відмовитися від питання про джерело знання і замінити його питанням пошуку та усуненню помилок. Будь-яке знання, згідно з К. Поппером, є людським знанням. Це знання не постає у чистому вигляді, воно наповнено нашими помилками, упередженнями, вірою та надією. І єдине, що залишається для людини – це здатність та можливість досягнення істинного знання саме через шлях пошуку та усунення помилок, який можливий завдяки критичній перевірці теорій та припущень. Людина може критикувати свої власні ідеї або ідеї інших людей. У будь-якому випадку, вихідною умовою пошуку істини є формулювання гіпотез і теорій у формі доступній для критики. Ця необхідність вербалізації, переведення розумових конструктів у форму, яка дозволяла б говорити про їх аналіз, стала вихідною умовою сучасної концепції критичного мислення. В межах дії критичного мислення, ми здатні оцінити результати власних розумових процесів, тобто наскільки правильно ухвалене нами рішення чи наскільки вдало виконане поставлене завдання.

У культивуванні критичного мислення ні в якому разі не можна допустити помилку, яка може бути привнесена у сприйнятті людиною самої себе і розділити вхідне знання на "чорне" і "біле", що також вносить певний деструктив у мислення. Сучасна людина у більшості своїх випадків керується не істинними роздумами, а соціальними рефлексами і емоціями. Для більшості побутових ситуацій ця обставина є відносно нешкідливою або неминучою. Але, якщо мова йде про панування деструктивних культів (що в умовах сучасної глобалізації має місце) – такі дії є неприйнятими для міркування людини. Із усвідомленням цієї загрози, протягом останніх десятиліть суспільство почало шукати методи та шляхи вирішення проблеми. Стало зрозумілим, що оскільки кожна людина приймає величезну кількість важливих рішень і є особою суспільною – природно, щоб саме суспільство потурбувалось про те, яким саме чином приймаються рішення. Здорове і добре інструментально задіяне системне мислення як масове культурне досягнення можливе. І, безумовно, необхідне. Отже, саме критичне мислення виявилось тим типом мислення, яке дозволяє боротися із деструктивними культурами, якими наповнено нашу сучасне суспільство.

Але, як виявилось, концепція критичного мислення характеризувалась "гнучкістю" і може бути легко впроваджена у більшість не лише суспільних наук, але й у економічних. Завдяки цій властивості, концепція почала активно поширюватися і набувати популярності серед усіх сфер науки і знання. Отримавши прихильників серед представників різних дисциплін постало питання щодо ідентифікації концепції критичного мислення. Тобто, яке саме місце вона займе і чи може претендувати на самостійність, а не розглядатись лише як метод досягнення істинного знання в інших сферах науки. Наразі, дослідження щодо вирішення цієї проблеми можна знайти у доробках більшості представників логічних дисциплін та філософії освіти: зарубіжних дослідників Дж. Уотсон (J. Watson), Р. Арп (R. Arp), М. Селмон (M. Salmon), Б. Н. Мур (B. N. Moore), Р. Паркер (R. Parker), М. Ліпмен (M. Lipman) Дж. Дьюї (J. Dewey), Р. Пол (R. Paul), та вітчизняних О. Тягло, Г. Соріна, В. Брюшинкін, О. Бутенко та інші.

Від початку, концепція критичного мислення набула поширення у Північній Америці, як метод реорганізації освітньої системи. Наприкінці ХХ ст. виникла потреба у випускниках вищих освітніх закладів, які б мали здатність критичного мислити. Усвідомлення цієї проблеми постало на загальносуспільному рівні, коли визнали, що суспільство розвивається занадто швидкими темпами і потреба у людях, які здатні критичного мислити набула великих масштабів. Освіта, яка орієнтована на перспективу, має будуватися на основі двох взаємозалежних принципів: уміння швидко орієнтуватися у стрімко зростаючому потоці інформації і уміння аналізувати і застосовувати отриману інформацію. Незважаючи на очевидну для багатьох потребу у вищій освіті, лише в останні роки викладачі зайнялися розробкою навчальних програм, з орієнтацією на вдосконалення розумових здібностей студентів. Важко уявити собі сферу життя, де здатність ясно мислити була б не потрібна. Однак лише де-

яким з нас коли-небудь пояснювали, як саме можна навчитися мислити більш продуктивно. Більшість вищих навчальних закладів й досі вимагають, щоб студенти вивчали, запам'ятовували, аналізували факти, вирішували завдання, але пояснити як саме не можуть. Це сприяло тому, що в більшості навчальних закладах Північної Америки та Європи з'явився новий освітній курс під назвою "Критичне мислення". Але, якщо для деяких західних навчальних закладів цей курс є обов'язковим, тоді для інших – від є частиною іншої дисципліни. І виникла проблема, чи розглядами критичне мислення як вже окрему дисципліну, чи лише у взаємозв'язку із іншими типами мислення? [1]

Можливі відповіді на це важливе питання дає розуміння природи критичного мислення. У реальному навчально-педагогічному процесі у фундамент критичного мислення закладена сучасна інтерпретація класичної формальної логіки. Тим не менш критичне мислення у своїй цілісності є міждисциплінарним предметом, який враховує результати логіки і методології науки; риторики; теорії аргументації, еристики; теорії масових комунікацій та теорії прийняття рішення. Критичному мисленню, в цілому, властива практична орієнтація. Що може бути інтерпретоване як форма практичної логіки, яка аналізує та інтерпретує логічні закони та положення через призму природних суджень [2]. У рамках критичного мислення проводиться аналіз міркувань не лише з боку логіки як науки, але і в окремих гуманітарних, соціально-політичних і природничих сферах з урахуванням суб'єктивного, особистісного фактора суб'єкта, який розмірковує, приділяючи увагу аналізу різних видів помилок в процесі міркування. Разом з тим одна з найважливіших особливостей критичного мислення полягає в тому, що воно вчить аналізу і конструюванню міркувань, отриманню знання незалежно від професійної сфери діяльності. В межах вивчення критичного мислення розглядаються такі питання: "як?", "коли?", "чому?".

У західній системі освіти почався своєрідний рух за критичне мислення. Його мета полягала у тому, що усі академічні дисципліни, які викладаються у вищих навчальних закладах, повинні бути перебудовані з орієнтацією на саморефлексивність, Критичне мислення виявилось цілком технологічною методологією, яка може бути впроваджена до різних сфер інтелектуальної діяльності людини [3]. Разом з тим, як і будь-які інші сучасні міждисциплінарні науки, наприклад, екологія, біохімія та інші, критичне мислення стало цілком самостійною сферою знання і настільки ж самостійною навчальною дисципліною. Через це в західній системі освіти критичне мислення вивчається не лише студентами, які тільки поступили до вищого навчального закладу, але й професіоналами, які підвищують свою кваліфікацію у різних напрямках, у тому числі в галузі права та економіки, менеджменту і ділового адміністрування, державного і муніципального управління, соціології та політології, зв'язків з громадськістю та у інших сферах. Розмірковуючи щодо сучасних витоків критичного мислення в якості спеціальної навчальної дисципліни, слід зазначити, що історія її зародження невіддільна від історії ста-

новлення неформальної логіки. Більш того, межа між цими двома предметами носить досить умовний характер. В межах освітньої програми вищих навчальних закладів впродовж багатьох років читався класичний курс з традиційною назвою "Логіка" або "Формальна логіка". Кардинальна зміна назв навчальних курсів в усіх навчальних закладах завжди являє собою дуже складну проблему, тому простіше було змінити традиційну назву курсу "Формальна логіка" на інше "Неформальна логіка", ніж ввести принципово нове – "Критичне мислення" [4].

Логіка за більш ніж дві з половиною тисячі років свого існування неодноразово змінювала назви, зберігаючи основні елементи свого змісту. Враховуючи цю особливість, включення в навчальний план нових курсів з неформальною логікою мало на увазі майбутню модифікацію курсів з логіки. На практиці виявилось, що для критичного мислення та неформальної логіки характерні спільні риси: увага до міркувань, вираженим в природній мові і використовуваним в публічному дискурсі. Якщо проаналізувати численні сучасні західні підручники, навчальні посібники з критичного мислення та неформальної логіки, то в них можна виявити як загальну для всіх частину викладення матеріалу, так і різного роду розділи, які варіюють від підручника до підручника. В деяких з них можна зустріти й звичайні теми з курсу формальної логіки, виклад логіки висловлювань і предикатів – це залежить від ставлення автора до формальної логіки, оцінки її ефективності при аналізі "природних" міркувань. Приклад побідного розуміння характеристики критичного мислення є робота дослідника логіки М. Селмон "Вступ до логіки та критичного мислення". Робота особлива своєю характеристикою критичного мислення через аналіз та інтерпретацію основних законів та положень логіки як науки. Основна ідея роботи підтверджує вже висловлену у статті думку, що критичне мислення не просто включає, а обов'язково включає методи формальної логіки для аналізу природних міркувань, які позичені з різних сфер знання та повсякденного життя. Отже, особливість критичного мислення в якості навчальної дисципліни визначається орієнтацією логічних засобів аналізу на практичні додатки в конкретних гуманітарних, соціально-політичних і природничих сферах; із урахуванням суб'єктивного, особистісного фактора при проведенні різних рівнів аналізу. На жаль, у вітчизняній освітній практиці поки не склалася стійка традиція вивчення критичного мислення. Разом з тим спецкурс "Критичне мислення" вперше був прочитаний студентам філософського факультету Московського державного університету ім. М. В. Ломоносова ще в 1998 р.

Найбільш практично проявляється критичне мислення тоді, коли впроваджене у навчальний процес. Як вже неодноразово зазначалось, основна увага приділяється особливостям освітньої програми вищих навчальних закладів. Але наразі, більшість розробок ведуться щодо навчальних програм у школах. Адже як раз шкільна освіта складає той фундамент, який формує нашу здатність мислити критично. Щодо ідентифікації критичного мислення як частини навчального процесу для школярів писав відомий професор та дослідник філософії для дітей,

М. Ліпмен. Він характеризував критичне мислення як майстерне, відповідальне мислення, що сприяє надійному судженню внаслідок того, що воно ґрунтується на критеріях та чутливе до контексту [5]. Ним був запропонований певний перелік аспектів, на яких спиралися його розробки методів освітніх програм для школярів:

1. Майстерність критичного мислення полягає в аналізі контексту, який дає доступ до інформації та методології. Воно спрямоване на пристосування практики до стандартів, які вже довели свою корисність у попередніх дослідженнях і до найбільш надійної інформації, з якої ці дослідження виводять свою релевантність і силу.

2. Критичне мислення передбачає чітку послідовність – надання доказів щодо прийнятих положень. У разі наявності неповної інформації, людина, яка мислить критично повинна проаналізувати надані положення, сформулювати необхідні аргументи і, у разі потреби, звернутися до фахівців за необхідним додатковим знанням, враховуючи їх судження під час висновку.

3. Критичне мислення приділяє значну увагу судженням, але не лише їх формі, але їх сенсу та контексту. Отже, воно спрямоване на творчу розумову діяльність, на саме мислення. Це важливо під час виникнення ситуації із необхідністю порівняння різних типів міркування і визначення сили альтернатив.

4. Критичне мислення займається аналізом критеріїв мислення. Вони складають підставу оцінки факторів, істотних процесів аналізу і виражаються у нормах, канонах, регламентах, інструкціях до керівництва тощо. Критично мисляча людина повинна ясно уявляти структуру своєї аргументації. Міркування, які суттєві для конкретного дослідження, повинні бути доступними для аудиторії. Як правило, прикладні критерії проявляють центральні поняття і методи в одній сфері або в ряді сфер, відповідних проведеному дослідженню. Однак критерії не повинні абсолютизуватися – в ході використання критичного мислення вони можуть піддаватися сумніву, змінюватися або навіть замінюватися іншими.

5. Критичне мислення може бути використане як метод, який звернений на власні міркування суб'єкта з метою їх виправлення та покращення. У межах цього правила людина піддає існуючі розумові процеси рефлексивному випробуванню, використовуючи істотні критерії та процедурні норми, завдяки яким міркування стає відкритим до критики і переоцінки.

6. Звернення до загальних критеріїв доповнюється чутливістю до контексту. Останнє вимагає, щоб використання критеріїв було перевірено на доречність і на можливість зміни в кожному конкретному випадку. Таким чином, людина із критичним мисленням застосовує критерії у зв'язку із контекстом їх використання.

Шість аспектів критичного мислення за М. Ліпменом, які були наведені вище, слід розуміти у співвіднесенні з двома додатковими моментами: критичне мислення діалогічне, тобто має на увазі дискусії, в яких критерії висуваються, контексти аналізуються й обговорюються, а розумовий процес в цілому підлягає оцінці. Критичні дискусії, з точки зору

М. Ліпмена, найкраще проявляються в дослідницькому співтоваристві, тобто в групі індивідумів, для яких керівним принципом є переконливість дослідження. Критично мисляча людина через діалог прагне до істини. Результат дослідження підлягає оцінці. Крім того, дослідницьке співтовариство і підтримує його раціональний діалог вимагаючи концентрації на меті проблеми, яка піддається дискусії, а не на особистостях. Формулювання такого роду аспектів критичного мислення вкрай важливі через те, що нам постійно нав'язують різного роду судження через медіа.

Але не лише такими критеріями виражається природа розуміння критичного мислення. Критичне мислення як одна з важливих форм вираження інтелектуальної діяльності є необхідною умовою у процедурі прийняття рішення. Особливо важливість критичного мислення в процесі прийняття рішень проявляється тоді, коли мова йде про прийняття професійно вірних рішень. Значення критичного мислення в процесі прийняття рішень може бути простежено на основі аналізу текстів і ситуацій з різних галузей соціальної практики людини. Критичне мислення є умовою, і той же час, результатом фундаментальної освіти. Як зазначає Г. Соріна, критичне мислення передбачає наявність навичок рефлексії відносно власної розумової діяльності, вмінню працювати із поняттями, судженнями, висновками, питаннями, розвиток здатності до аналітичної діяльності, а також оцінці аналогічних можливостей в інших людей [6].

Критичне мислення орієнтується на аналіз "природних" міркувань, не прагнучи підігнати їх під стандартні структури формальної логіки. Міркування, як вже зазначалося, аналізуються з урахуванням особливостей суб'єкта, який розмірковує та характеризується певною волею, цільовими настановами, освітнім і професійним рівнем і т. д. У свою чергу, прийняте рішення за своєю суттю є деяким результатом проведених міркувань, а тому завжди виявляється завершеним. На процедуру прийняття рішень має серйозний вплив такі особисті фактори як володіння різними професійними якостями, переслідування різних цілей, різні інтереси і т. д. Критичне мислення пропонує враховувати всі ці якості під час процесу прийняття рішень, щоб мінімізувати їхній вплив.

Процес прийняття рішення – це певний вибір поміж декілька альтернатив. Будь-яке рішення є наслідком керуючої діяльності і процес прийняття рішення, у свою чергу, є процес появи цього наслідку. Управлінські рішення є останнім етапом завершення складного процесу, в межах якого описують ситуацію, формулюються та оцінюють прийнятність способи вирішення проблеми. Процес прийняття рішення як і будь-яка дія має свою структуру. Першим етапом прийняття рішення є етап усвідомлення і розуміння того, що рішення взагалі повинно бути прийнято. Потім слідує етап вироблення альтернативних варіантів, які можуть привести до досягнення поставлених цілей чи іншого бажаного результату прийнятого рішення. Як правило, кожна альтернатива має свої власні "за" і "проти". Завдання людини, що приймає рішення, наполягати на тому, щоб обрати найкраще можливе рішення із наявних варіантів. Визначення того, що є "кращим", вимагає спеціальної фази оцінки, під час

якої "краще" частіше виявляється поняттям відносним – найкраще для кого? І за якими критеріями? Краще в найближчому майбутньому або у віддаленому майбутньому?

Щодо поняття критеріїв процедури прийняття рішення – допоміжним інструментом стає застосування критичних технік та методів, які детально описують процес оцінювання аргументів під час прийняття рішення. Відомий британський професор А. Фішер розробив детальні методи оцінювання процесів нашого міркування, які напругу пов'язані із прийняттям рішення. Одним із його інноваційних методів є метод "карти мислення". Поняття "карта мислення" – це перелік ключових питань, які необхідно задавати самому собі під час аналізу будь-яких тверджень. Коротка характеристика зводиться до того, що питання складаються з двох частин. Перша частина – це аналіз, який дає розуміння, про що йде мова і що стверджується. Друга частина – це оцінювання, яке дає можливість обрати між прийняттям істинності та прийнятності наведених аргументів чи ні. Наразі, розробки процедури прийняття рішення нараховують численну кількість статей та підручників, які окремо присвячені цій проблемі. Але основною ціллю статті є визначення ідентифікації сучасної концепції критичного мислення, отже можна впевнено стверджувати, що процедура прийняття рішень визначається як певний метод критичного мислення і виступає ще одним шляхом розвитку і використання знання з концепції критичного мислення.

Отже, після проведено аналізу сучасного стану розробок досліджень з критичного мислення не можна прийти до однозначного висновку. На цей момент можна виокремити три шляхи ідентифікації та розвитку досліджень з критичного мислення. Перший шлях ідентифікації ґрунтується на дослідженнях зв'язку критичним мислення із формальною логікою, неформальною логікою та теорією аргументації. Як виявилось, критичне мислення не можна відокремлювати від формальної логіки через те, що воно продовжує використовувати основні закони та положення для аналізу аргументації міркувань природного мови. Отже, це питання залишається актуальним. Другий шлях – ідентифікація критичного мислення через процедуру прийняття рішення. Наразі, це яскравий приклад практичного застосування критичного мислення. Процедура прийняття рішення перейшла у цілу теорію, в межах якої досі активно ведуться розробки. Цей спосіб використання знання з критичного мислення актуальний і перспективний у подальших дослідженнях. І, третій шлях розвитку дослідження концепції критичного мислення ґрунтується на її впровадженні в освітній процес і сприйнятті як нової навчальної дисципліни. Наразі, ведуться дослідження залучення критичного мислення у сферу філософії освіти. Головна проблема, яка постає у розрізі філософії освіти та педагогіки – це затвердження критичного мислення як самостійної дисципліни. Згідно із проведеним аналізом проблеми ідентифікації концепції критичного мислення, можна зробити висновок, що критичне мислення ще й досі продовжує своє становлення як самостійна дисципліна і поки що зарано стверджувати щодо її остаточного місця у сфері науки і

знання. Отже ця проблема досі розробляється і є важливою для подальших досліджень з ідентифікації концепції критичного мислення.

1. *Плотникова Н. Ф.* Критическое мышление и его формирование в высшем учебном заведении // Образовательные технологии и общество (Educational technology and society). – Казань : Казанский государственный технологический университет. – 2009. – № 1. – С. 397.
2. *Moore B.* Critical Thinking / B. Moore, R. Parker. – New York : McGraw-Hill, 2011. – 17 p.
3. *Плотникова Н. Ф.* Указ. соч. – С. 399.
4. *Walton D. N.* Informal logic: a pragmatic approach / D. N. Walton. – 2nd ed. – Cambridge ; New York : Cambridge University Press, 2008 – 34 p.
5. *Lipman M.* The reflective model of educational practice // Thinking in Education. – Cambridge ; New York : Cambridge University Press, 1991 – 15 p.
6. *Сорина Г. В.* Критическое мышление: история и современный статус // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 7, Философия. – 2003. – № 6. – С. 101.

Надійшла до редакції 15.04.13

А. В. Ущাপовская

ПРОБЛЕМЫ ИДЕНТИФИКАЦИИ КОНЦЕПЦИИ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ

Главное внимание сосредоточено на определении положения концепции критического мышления в сфере современного знания, исследования которого приводит к выводу, что концепция критического мышления развивается в нескольких направлениях: как метод достижения истинного знания и как учебная дисциплина.

Ключевые понятия: критическое мышление, логика, критерии мышления, процедура принятия решений, образование.

H. V. Ushchapovska

THE PROBLEM OF IDENTIFYING THE CONCEPT OF CRITICAL THINKING

Main focus is on the definition of the concept of critical thinking in contemporary knowledge, research which leads to the conclusion that the concept of critical thinking developed in several ways: as a method to achieve true knowledge and as an academic discipline.

Keywords: critical thinking, logic, criteria of thinking, decision-making procedure, education.